

Бондар М.В., канд. філол. наук, докт.

МЕТАМОВА ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА

У статті аналізується термінологічний апарат дослідження національно-культурного компонента (поява нових термінів, їхня систематизація, особливості вживання).

Ключові слова: національно-культурний компонент, безеквівалентна лексика, лакуна, слова-реалії.

У сучасній лінгвістичній науці посилюється інтерес до вивчення лексики, що характеризує специфіку життя, особливості побуту певного народу, відображає його ментальність.

Національно-специфічну лексику мовознавці розглядають під різним кутом зору: з'ясовується вплив національно-культурного компонента на конотацію слова, визначається естетична функція національно-культурного компонента семантики слова, з'ясовуються особливості відображення культурних явищ у мові та особливості перекладу їх на іншу мову. Аналіз здійснюється на матеріалі однієї мови а також при зіставленні різних мов із метою виявлення дослідницьких лакун.

Незважаючи на численні розвідки, присвячені даній проблематиці (Л.Н. Соболев, Г.В. Шатков, Г.В. Чернов, Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, В.С. Виноградов, А. Вежбицька, С. Влахов, С. Флорін, Р.П. Зорівчак, С.П. Ковганюк, В.В. Коптілов, А.В. Федоров, Ю.О. Сорокін, С.Г. Тер-Мінасова, В.Н. Рябова, Г.В. Бикова, В.І. Кононенко, Т.А. Космеда О.С. Кубрякова, Н.В. Слухай, Ю.С. Степанов, Н.І. Сукаленко, В.М. Телія, В.Д. Ужченко, І.О. Голубовська, В.М. Русанівський, Л.В. Дробаха, О.В. Назаренко, Г.А. Карпенко, Н. Данилюк, Л. Дяченко, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, О. Селіванова),

.....

лінгвісти не виробили єдиного підходу для аналізу цього мовного матеріалу.

Мета дослідження – проаналізувати метамову дослідження національно-культурного компонента. Досягнення поставленої мети можливе за умови виконання таких завдань: проаналізувати зміст поняття "національно-культурний компонент", виявити синонімічні лінгвістичні терміни, здійснити типологію існуючих у мовознавстві термінів, запропонувати власну дефініцію поняття "національно-культурний компонент".

Уперше термін національно-культурний компонент у науковий обіг ввів М.Г. Комлев. Дослідник підкреслював, що в культурному компоненті слів виражена "залежність семантики мови від культурного середовища індивідуума" [11, с. 117].

У мовознавчій науці не має чіткості та однозначності не лише у визначенні змісту поняття "національно-культурний компонент", але і в науковому обґрунтуванні подібних термінів. Більшість термінів акцентують увагу на зв'язку з такими поняттями як "нація", "культура" ("національно-культурний компонент" (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров) [3; 4]), "культура", "історія" ("культурно-історичний компонент" (В.І. Кодухов) [9]), "культура" ("культурний компонент" (М.Г. Комлев) [10; 11]), "етнос" ("етномовний компонент" (П.А. Содомора) [16]), "країнознавство", "культура" ("країнознавчий культурний компонент" (Г.Д. Томахін) [19]), "нація", "культура", "мова" ("національно-культурний мовний компонент" (В.І. Кононенко) [12]). Частина термінопонять містить уточнення "компонент семантики (значення, змістової структури)" ("національно-культурний компонент значення слова" (В.І. Карасик) [7], "культурний компонент значення слова" (В.Д. Бондалетов, І.А. Стернін) [17], "культурне значення" (Р. Ладі) [20], "етнокультурний компонент лексичного значення слова" (Т.А. Космеда) [13]). Деякі дослідники наголошують на конотативній природі цього компонента ("національно-культурна конотація" (В.М. Телія) [18], "культурно маркована конотація" (В.О. Маслова)

[15], "конотативний культурний компонент змістової структури слова" (Ю.А. Бельчиков) [1]).

Це зумовлено саме різним обсягом змісту поняття "національно-культурний компонент" у мовознавчих дослідженнях та різними критеріями його виділення.

Проаналізувавши наукову літературу, нами було встановлено 3 основні напрями, в межах яких "національно-культурний компонент" розглядається як: 1. Слова-поняття, сполуки; етномовні одиниці; номінації; 2. Сукупність "мікрокомпонентів" слова. Сукупність конотативних і денотативних сем; 3. Елемент семантичної структури слова. Прагматичний компонент, етносемантичний фон лексичного значення чи етнокультурний компонент у денотативно-сигніфікативному значенні.

Ю.А. Бельчиков, О.Ю. Білозерова, Є.М. Верещагін, Т.В. Весна, А.В. Волошина, М.Г. Комлев, В.Г. Костомаров, П.А. Содомора вважають, що національно-культурний компонент є елементом семантичної структури слова. Але навіть при цьому підході немає однозначності в розумінні природи цього компонента. Наприклад, у дисертаційному дослідженні П.А. Содомори етномовний компонент визначено як сукупність денотативних і конотативних сем, що в загальному семантичному наповненні лексеми формують її національно-інформаційний пласт [16, с. 2].

На думку Т.А. Космеди, етнокультурний компонент лексичного значення слова в одних лексичних значеннях може займати місце безпосередньо в денотативно-сигніфікативному значенні, а в інших – характеризується як прагматичний компонент, етносемантичний фон лексичного значення слова [13, с. 62].

Ю.А. Бельчиков аналізує соціально-історичний, національно зумовлений конотативний культурний компонент змістової структури слова [1, с. 30].

А. Вежицька, В.І. Кононенко, Н.І. Клушина, Н.В. Любчук, Н.О. Данилюк, О.М. Семенов розглядають національно-культурний компонент як сукупність "мікрокомпонентів" слова,

.....

як слова, які є визначальними для духовної та матеріальної культури народу.

А. Вежицька виділяє лінгвоспецифічні одиниці, які мають найважливіше значення для певної культури і називає їх "ключовими словами" – "...слова з національно-культурним компонентом, через значення яких відображається і передається спосіб життя та мислення, характерний для певного суспільства чи мовної спільноти, вони є "безцінними ключами до розуміння культури" [2, с. 17–18].

Г.Д. Томахін використовує термін "країнознавчий культурний компонент" і оперує ним у значенні "зміст слова, який визначається історією, географією, музикою, фольклором, побутом народу" [19, с. 48].

На думку Н.О. Данилюк, національно-культурний компонент – це номінації, що характеризують матеріальну та духовну культуру українців [6, с. 182].

Слова з національно-культурним компонентом, значення яких визначається національною специфікою, науковці об'єднують в окрему лексичну групу – етнокультурознавчу (Т.Г. Левченко), безеквівалентну (А.В. Волошина, Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, С. Флорін, С. Влахов та ін.), лінгвокультурологічну (В.В. Воробйов, В.А. Маслова), народознавчу, країнознавчу (Н.О. Данилюк), національно-специфічну (Г.П. Їжакевич, В.І. Кононенко), реалії (А.В. Федоров, Г.В. Шатков, Г.В. Чернов, Л.М. Соколов, Г.Д. Томахін), національно-марковану лексику (Л.М. Дяченко-Лисенко).

На нашу думку, узагальнюючи проаналізовані підходи, можна запропонувати таку дефініцію цього поняття: "національно-культурний компонент – це складник національно-мовної картини світу; категорія перекладу; слова та словосполучення, які на денотативному чи конотативному рівні характеризуються такими специфічними особливостями, які відрізняють їх від подібних одиниць іншої мови, відображають специфіку життя певного народу та викликають певні труднощі при перекладі".

У наукових працях вживається велика кількість термінів, які корелюють із поняттям "національно-культурний компонент":

1. За приналежністю до певної території: "етнореалії", "локалізми", "етнолексми", "локатизми".

2. За приналежністю до побуту певної країни: "побутовізми".

3. За приналежністю до певної культури: "лінгвокультуреми", "культуреми", "ключові слова культури з національно-культурним компонентом".

4. Відсутність відповідників при зіставленні: "лексичні лакуни", "етнографічні лакуни", "квазіунікальні реалії", "слова-екзотизми", "прогалини", "слова з нульовим компонентом", "безеквівалентна лексика".

5. За додатковими характеристиками: "слова-реалії", "фонові слова", "діалектизми", "варваризми", "вокалізми", "алієнізми".

У зв'язку з цим залишається актуальною проблема з'ясування доцільності вживання тих чи інших термінів та розмежування їхніх функціональних сфер.

Термін має бути загальновживаним. Такими є "безеквівалентна лексика" "слова-реалії", "лакуна".

Найбільш узагальненим є поняття "безеквівалентна лексика". Безеквівалентна лексика відображає національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, називає такі поняття та явища у сфері певної культури, які не властиві культурам інших народів, виступає складовою образності тексту, створює емоційно-експресивний підтекст, пов'язаний з етнічним компонентом значення.

Проте, як слушно зауважують Є.М. Верещагін та В.Г. Костомаров, не можна визначити ні повну еквівалентність, ні повну безеквівалентність лексичних одиниць. "Як безеквівалентні слова, так і фонові – не абсолютна категорія, а відносна. Говорити про те, чи можна певне слово назвати безеквівалентним, припустимо лише стосовно якоїсь мови. При цьому нерідко трапляється, що слово, яке є безеквівалентним порівняно з лексикою мови Б, виявляється повністю

еквівалентним у застосуванні до мови В. Це ж справедливо, якщо мати на увазі фонові слова" [3, с. 45]. Дослідники також відзначають певну спільність безеквівалентної та фонові лексика, оскільки обидва класи "відрізняються від відповідних іншомовних слів, тому що відображають специфіку національної культури" [3, с. 45]. Подаючи класифікацію, вони не розмежовують поняття безеквівалентності та фоновість лексика, вживають термін безеквівалентна замість фонова лексика і навпаки.

Одним із основних об'єктів мовознавчих досліджень в останні десятиліття стали "слова-реалії" – "національно-специфічні одиниці, які становлять частину безеквівалентної лексика, мають етнічне забарвлення, позначають специфічні для культури певного народу явища і предмети та не мають відповідників у мовах інших народів" [8, с. 2].

Очевидно, всі реалії входять у обсяг безеквівалентної лексика певної мови. Але до цієї лексика належить також частина прислів'їв і приказок, окремі лексеми надзвичайно місткого семантичного наповнення, що пов'язані з відмінностями в сегментації довколишнього світу окремими мовними колективами, та інші випадки лексико-семантичної безеквівалентності

С. Влахов та С. Флорін зазначають, що термін безеквівалентна лексика "трапляється в багатьох авторів, які трактують його по-різному: як синонім "реалії", дещо ширше – як слова, відсутні в іншій культурі та в іншій мові, дещо вужче – як слова, характерні для нашої дійсності, і, нарешті, просто як неперекладні на іншу мову слова" [5, с. 41]. Усе-таки вони відмежовують поняття безеквівалентна лексика від реалії, але вважають, що реалії входять, як самостійне коло слів, у межі безеквівалентної лексика. Слово може бути реалією щодо багатьох мов, а безеквівалентним – переважно у межах даної пари мов, тобто, як правило, список реалій даної мови буде більш-менш постійним, водночас словник безеквівалентної лексика виявляється різним для певних пар мов [5, с. 43].

Загальноприйняте твердження, що безеквівалентна лексика є системним утворенням, у її складі виділяють центр і

периферію. Так, до центру відносять слова-реалії, а до периферійної системи – фонові слова.

М.П. Кочерган наголошує на спільності понять "безеквівалентність" та "лакуна": "У науковій літературі терміни безеквівалентна лексика і лакуни часто вживаються як синонімічні і трактуються як слова, що відсутні в певній мові" [14, с. 42].

Отже, досліджуючи національно-культурний компонент потрібно чітко розмежовувати сфери функціонування відповідних термінів, доцільність їхнього вживання в певному контексті.

Культурний компонент є досить неоднорідним, він може мати інтелектуальний та експресивно-емоційний зміст, раціональну та емоційну оцінку. Дослідження національно-культурних компонентів потребує системного підходу і глибоких знань з культурології, етнолінгвістики, психолінгвістики, що допоможуть виявити особливості національно-мовної картини світу і є перспективним напрямком сучасної лінгвістики.

1. Бельчиков Ю. А. О культурном коннотативном компоненте лексики / Бельчиков Ю.А. // Язык, система и функционирование: сборник научных трудов. – М. : "Наука", 1988. – С. 30–35.
2. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / Вежбицкая А.; пер. с англ. А.Д. Шмелёва. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.
3. Верещагин Е.М. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров – М. : Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 1999. – 84 с.
4. Верещагин Е.М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1976. – 248 с.
5. Влахов С. Непереводимое в переводе / С.Влахов, С.Флорин ; под ред. Вл. Россельса. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
6. Данилюк Н. Номінації сучасної української мови з культурно-національним змістом // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців. – К., 2002. – С. 180–184.
7. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
8. Карпенко Г.А. Лексико-граматичні та структурно-стилістичні

особливості слів на позначення китайських соціально-побутових реалій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.02.13 – мови народів Азії та Африки / Г.А. Карпенко – К., 2006. – 21 с. 9. Кодухов В.И. Логический и культурно-исторический компоненты значения слов / В.И. Кодухов // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев – Штиинца, 1982. – С. 6–13. 10. Комлев Н.Г. Компоненты содержания слова : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Николай Георгиевич Комлев – М., 1966. – 16 с. 11. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Николай Георгиевич Комлев. – М. : УРСС, 2003. – 192 с. 12. Кононенко В.І. Українська етнолінгводидактика / Віталій Іванович. Кононенко. – Івано-Франківськ, 1995. 13. Космеда Т.А. Денотат, конотація й аксіосемантика у проєкції на лексико-семантичні відповідники російської та української мов / Тетяна Анатоліївна Космеда // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 58-63. 14. Кочерган М.П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації / Кочерган М.П. // Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999 р./ Відп. ред. М.П. Кочерган. – К., 1999. – С. 42-45. 15. Маслова В.А. К построению психолингвистической модели коннотации / Валентина Авраамовна Маслова // Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С.108–120. 16. Содомора П. А. Побутові реалії Гомерової „Одіссеї" у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми): автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 / П.А. Содомора – К., 2004. – 20 с. 17. Стернин И.А. Аспекты лексического значения / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж.ун-та, 1982. – 160 с. 18. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / Вероника Николаевна Телия // Славянское языкознание. – М., 1993. – С. 302–315. 19. Томахин Г.Д. Лексика с культурным компонентом значения/ Томахин Г.Д. // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 6. – С. 47–50. 20. Lado R. Linguistics Across Cultures / Lado R. // Applied Linguistics for Language Teachers. – The Univ. Of Mich. Press, 1957. – PP.110-117.

1. Bel'chikov Ju. A. O kul'turnom konnotativnom komponente leksiki / Bel'chikov Ju. A. // Jazyk, sistema i funkcionirovanie : sbornik nauchnyh trudov. – М. : "Nauka", 1988. – S. 30–35. 2. Vezhbickaja A. Ponimanie kul'tury cherez posredstvo ključevykh slov / Vezhbickaja A.; per. s angl. A.D. Shmeljova. — М. : Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2001. —

288 s. 3. Vereshhagin E.M. V poiskah novykh putej razvitiya lingvostranovedeniya: koncepciya rechepovedencheskih taktik / E.M. Vereshhagin, V.G. Kostomarov – M. : Institut russkogo jazyka im. A.S. Pushkina, 1999. – 84s. 4. Vereshhagin E.M. Jazyk i kul'tura : Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo jazyka kak inostrannogo / E.M. Vereshhagin, V.G. Kostomarov. – M. : Russkij jazyk, 1976. – 248 s. 5. Vlahov S. Neperevodimoe v perevode / S. Vlahov, S. Florin; pod red. Vl. Rossel'sa. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1980. – 342s. 6. Danylyuk N. Nominaciyi suchasnoyi ukrayins'koyi movy z kul'turno-nacional'nym zmistom // Movoznavstvo. Dopovidi ta povidomlennya na IV Mizhnarodnomu konhresi ukrayinistiv. – K., 2002. – S. 180–184. 7. Karasik V. I. Jazyk social'nogo statusa / V. I. Karasik. – M.: In-t jazykoznanija RAN; Volgogr. gos. ped. In-t, 1992. – 330 s. 8. Karpenko H.A. Leksyko-hramatychni ta strukturno-stylistychni osoblyvosti sliv na poznachennya kytajs'kyyh social'no-pobutovykh realij: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: special'nist" 10.02.13 – movy narodiv Aziyi ta Afryky / H.A. Karpenko – K., 2006. – 21 s. 9. Koduhov V. I. Logicheskij i kul'turno-istoricheskij komponenty znachenija slov / V.I. Koduhov // Teoreticheskie problemy semantiki i ee otrazhenie v odnojazychnykh slovarjah. – Kishinev – Shtiinca, 1982. – S. 6–13. 10. Komlev N.G. Komponenty sodержaniya slova: avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. filol. nauk / Nikolaj Georgievich Komlev–M., 1966. – 16 s. 11. Komlev N.G. Komponenty sodержatel'noj struktury slova / Nikolaj Georgievich Komlev. – M. : URSS, 2003. – 192 s. 12. Kononenko V.I. Ukrayins'ka etnolinhvodydaktyka / Vitalij Ivanovykh. Kononenko. – Ivano-Frankivs'k, 1995. 13. Kosmeda T.A. Denotat, konotaciya i aksiosemantika u proekcii na leksyko-semantychni vidpovidnyky rosijs'koyi ta ukrayins'koyi mov / Tetyana Anatolijivna Kosmeda // Movoznavstvo. – 1997. – № 4 – 5. – S. 58– 63. 14. Kocherhan M.P. Do pytannya pro bezekvivalentnu leksyku i lakuny ta sposoby yix kompensaciyi / Kocherhan M.P. // Problemy zistavnoyi semantyki. Zbirnyk statej za dopovidyamy Mizhnarodnoyi naukovoji konferenciji z problem zistavnoyi semantyki 23-25 veresnya 1999 r./ Vidp. red. M.P.Kocherhan. – K., 1999. – S. 42 – 45. 15. Maslova V.A. K postroeniju psiholingvisticheskoj modeli konnotacii / Valentina Avraamovna Maslova // Voprosy jazykoznanija. – 1989. – № 1. – S. 108–120. 16. Sodomora P. A. Pobutovi realiji Homerovoyi „Odisseyi" u perekladi (na materialy ukrayins'kyyh perekladiv poemy): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk :10.02.16 / P. A. Sodomora – K., 2004. – 20 s. 17. Sternin I. A. Aspekty leksicheskogo znachenija / Iosif Abramovich Sternin. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1982. – 160 s.

18. Telija V.N. Kul'turno-nacional'nye konnotacii frazeologizmov (ot mirovidenija k miroponimaniju) / Veronika Nikolaevna Telija // Slavjanskoe jazykoznanie. – M., 1993. – S. 302–315. 19. Tomahin G.D. Leksika s kul'turnym komponentom znachenija / Tomahin G.D. // Inostrannye jazyki v shkole. – 1980. – № 6. – S. 47–50. 20. Lado R. Linguistics Across Cultures / Lado R. // Applied Linguistics for Language Teachers. – The Univ. Of Mich. Press, 1957. – Pp. 110-117.

Bondar M.V. Terminological apparatus for the national-and-cultural component's studies.

The article analyses the terminological apparatus for the national-and-cultural component's studies. The purpose is to provide information on current publications about a particular topic. The literature review identifies various important issues/questions raised in the literature, sort and categorize experts' views according to the questions identified in the literature. In the article author gives a detailed analysis of new terms and functional peculiarities. The new definition of a "national-and-cultural" component is also proposed.

Key words: national-and-cultural component, culture-specific vocabulary, lacuna, realia.

Бондарь М.В. Метаязык исследования национально-культурного компонента.

В статье анализируется терминологический аппарат исследования национально-культурного компонента (появление новых терминов, их систематизация, особенности использования).

Ключевые слова: национально-культурный компонент, безэквивалентная лексика, лакуна, слова-реалии.